

Remarks on Art. I52 of the Constitutional Treaty: New Aspects of the European Ecclesiastical Law?

■ MICHAŁ RYNKOWSKI

Michał Rynkowski — Dr. iur., LLM Eur., Lecturer and Senior Assistant at the Chair of International and European Law, Faculty of Law, Administration and Economy, University of Wrocław.

A. Introductory Remarks

The question of churches and religious communities in the EU/EC law arose for the first time in 1997, when Declaration No. 11 on the status of churches and non-confessional organisations was attached to the Amsterdam Treaty. According to this Declaration, “The European Union will respect and does not prejudice the status under national law of churches and religious associations or communities in the Member States. The European Union will equally respect the status of philosophical and non-confessional organisations.” The content of this Declaration was commented on many times by distinguished experts of the European ecclesiastical law¹ Art. I-52 of the Treaty establishing a Constitution for Europe (Constitutional Treaty/CT) repeats in paragraph one and two Declaration No. 11, and introduces in paragraph three a provision on dialogue between the EU and religious bodies: “Recognising their identity and their specific contribution, the Union shall maintain an open, transparent and regular dialogue with these churches and organisations.” Instead of repeating opinions and statements referring to the above mentioned Declaration, which would be relevant for Art. I-52(1) and (2) CT, it should focus on two aspects:

- 1) How far do the ten new Member States give a new meaning to Art. 52(1) and (2) CT — are their church-state systems very different from those of the old Member States?
- 2) Currently, how is the dialogue mentioned in Art. I-52(3) CT carried out?

B. Differentiated Church — State Relations in New Member States

The plurality and differentiation of the church-state systems existing in the Member States of the EU is astonishing for anybody who starts dealing with this subject. Contemporarily, there are a few models of church-state relations, ranging from states with a State Church to states with a strict separation between church and state. For example, in the United Kingdom legal acts of the Church of England (called measures) are signed by the Queen and have the same legal force and effect like parliamentary statutes². In Denmark, there is a Minister of Ecclesiastical Affairs who is a member of the Danish government and at the same time she/he is the highest administrative body³ that may repeal bishops' decisions. In Greece, the President of Republic has to swear on the Holy Trinity, which means that only a person of Christian belief may take this office⁴. On the contrary, the French system does not recognise any church, so almost all of them are registered as “associations culturelles” (except for the Catholic Church, however this exception is not generally known)⁵. For many years there has been a general opinion that systems in other European Member States can be described as being somewhere between two poles: (Danish or English) State Church and (French) laïcité. But is this statement true with regard to the new Member States? How far do they differ from the systems of the old Member States? Finding an answer to this question is not that easy.

1 Sophie C. van Bijsterveld, Die Kirchenerklärung von Amsterdam — Genese und Bedeutung, mit spezieller Beachtung der Rolle der COMECE, in: 1 österreichisches archiv für recht und religion, 46 (1999); Gerhard Robbers, W sprawie ‘artykułu kościelnego’ w Traktacie Amsterdamskim, in: Europa. fundamenty jedności, 158 (Aniela Dylus ed. 1999).

2 Norman Doe, The Legal Framework of The Church of England 61 (1996).

3 Valuable information available at: <http://www.km.dk>.

4 Charalambos Papastathis, State and Church in Greece, in State and Church in the EU 115, 124 (Gerhard Robbers ed., 2005).

5 Brigitte Basdevant-Gaudemet, State and Church in France, in State and Church in the EU 157, 163 (Gerhard Robbers ed., 2005).

Заўвагі на контартыкула I-52 праекту Канстытуцыі Эўразвязу: новыя аспекты эўрапейскага касцельнага права

■ МІХАІЛ РЫНКОЎСКІ

Міхail Рынкоўскі — магістар права, выкладчык і рэфэрэнт на катэдры міжнароднага і эўрапейскага права факультэту права, кіраваныя і эканомікі на Ўроцлаўскім універсітэце.

Тэкст друкуецца з ласкавае згоды аўтара. Арыгінал артыкула зъмешчаны ў *German Law Journal Volume 6, Issue No. 11* <http://www.germanlawjournal.com/article.php?id=668>

A. Уводныя заўвагі

Пытаньне касцёлаў і рэлігійных суполак у праве Эўрапейскіх супольнасцяў упершыню было ўзьнятае ў 1997 р., калі да Амстэрдамскіх дамовы была дададзеная Дэкларацыя Н.11 аб статуте касцёлаў і неканфесійных арганізацыяў. Згодна з гэтаю Дэкларацыяй, “Эўрапейскі Звяз шануе і не парушае статус касцёлаў і рэлігійных асацыяцыяў і суполак згодна з нацыянальным заканадаўствам у краінах-чальцох. Эўрапейскі Звяз гэтаксама шануе статус філязофскіх і неканфесійных арганізацыяў”. Зъмест гэтае дэкларацыі шматкроць каментавалі вядомыя эксперыты ў Эўрапейскім касцельным праве¹. Артыкул I-52 праекту Канстытуцыі Эўрапейскага Звязу паўтарае ў сваіх першай і другой частках Дэкларацыю 11, а таксама зъмяшчае ў частцы трэцяй палажэнніне што да дыялёгу паміж ЭЗ ды рэлігійнымі арганізацыямі: “Прызнаючы тоеснасць і адмысловы ўнёсак гэтых касцёлаў, Звяз падтрымлівае зь імі адкрыты, празрысты і рэгулярны дыялёт”. Замест паўтору меркаваньня ды заяваў, якія спасылаюцца на вышэйпамянянённую Дэкларацыю, што ёсьць гэтаксама рэлевантным для Арт. I-52(1) і (2) праекту канстытуцыі, варты засяродзіцца на двух аспектах:

- 1) Які сэнс укладаюць у дзесяцёх новых краінах-чальцох ЭЗ у артыкулы I-52(1) і (2) праекту канстытуцыі? Ці істотна адрозніваюцца іх систэмы дачыненіяў “дзяржава — касцёл” ад старых чальцоў ЭЗ?
- 2) Як ажыццяўляюцца на цяперашнім этапе дыялёг, згаданы ў арт. I-52(3)?

B. Дыфэрэнцыяваныя стасункі паміж касцёлам і дзяржавай у новых краінах-чальцох

Плюралізм і размаістасць систэмаў стасункаў паміж касцёлам і дзяржавай, што існуюць у краінах-чальцох, ёсьць надзвычайнім для тых, хто пачынае займацца гэтым пытаньнем. Зараз існуе некалькі мадэляў стасункаў “касцёл — дзяржава”: ад краінаў з дзяржаўным касцёлам да поўнага аддзялення касцёлу ад дзяржавы. Напрыклад, у Вялікай Брытаніі праўныя акты Касцёлу Ангельшчыны (яны маюць назоў *measures*) падпісваюцца Каралевай і маюць гэткую ж праўную моц, і дзеяньне, што і парламэнцкія статуты². У Даніі ёсьць міністар касцельных спрадаваў, які ўваходзіць у склад таамтэшага ўраду і, адначасова, ёсьць найвышэйшай адміністрацыйнаю інстанцыяй³, што можа ануляваць рашэнні біскупаў. У Грэцыі прэзыдэнт рэспублікі мае прысягаць Найсьвяцейшай Тройцы. Гэта значыць, што толькі хрысьціянін можа ажыццяўляць прэзыдэнцкія паўнамоцтвы⁴. У сваю чаргу, французская систэма не прызнае якога-колькве касцёлу, такім чынам, усе яны зарэгістраваныя як культурныя асацыяцыі (“associations culturelles”).

1 Sophie C. van Bijsterveld. Die Kirchenerklärung von Amsterdam — Genese und Bedeutung, mit spezieller Beachtung der Rolle der COMECE // 1 österreichisches Archiv für Recht und Religion, 46 (1999); Gerhard Robbers. W sprawie ‘artykułu kościelnego’ w Traktacie Amsterdamskim // Europa. Fundamenty Jedności. 158 (Aniela Dylus ed. 1999).

2 Norman Doe. The Legal Framework of The Church of England 61 (1996).

3 Карысная інфармацыя даступная на: <http://www.km.dk>

4 Charalambos Papastathis. State and Church in Greece // State and Church in the EU 115, 124 (Gerhard Robbers ed., 2005).

Thanks to the European Consortium for Church-State Research, there are a number of valuable publications referring to different legal questions of the church-state relations in the fifteen Member States of the EU⁶. However, there are only a few publications that give an overview of the situation in the new Member States⁷. Some contributions, edited as an annual chronicle, were published in the European Journal for Church-State Research⁸. Another fact is that after some decades of (mostly Soviet) occupation, the ecclesiastical law in new Member States cannot be honestly regarded as a leading area of academic research. Moreover, since basically only their citizens know the language of a respective Member State, the access to the legal texts is very limited. Until a collection of the ecclesiastical norms by Salvatore Berlingt⁹ includes vol. IV on the new Member States, one of a few reliable translations in English is the edition of Hungarian church-state laws, edited by Balázs Schanda¹⁰. Additionally, there are some separate articles describing the contemporary problems of the ecclesiastical law in eastern and central European states¹¹. The first comprehensive handbook about all Member States, both old and new ones, is the 2nd edition of the book by Gerhard Robbers "Church and State in the European Union".

How is it possible to compare the legal position of churches and religious communities in different Member States?

First of all, there is no legal definition of a church, neither in the EC-legislation nor in the jurisprudence of the European Court of Justice. The European Court of Justice worked out its own "communitarian" definition of different terms, like it was with the term "worker"¹². However, to determine what is a church or religious community in a Member State is a decision of the legislation or jurisprudence of a given Member State. Generally, there are a few models:

- ✓ Churches and religious communities as legal entities of public law (Austria, Germany, Italy)¹³
- ✓ Churches and religious communities of private law (Estonia, France, in England all denominations except for Church of England)
- ✓ Churches as legal entities *sui generis* (Netherlands, Hungary)
- ✓ Such entities acquire their legal personality according to canon law (Austria, Hungary, Poland).

Some countries are mentioned in more than one category, which is not contradictory (e.g. Hungary: church entities acquire legal personality by the virtue of canon law and they are considered by the State as legal entities *sui generis*).

Concerning the position of religion in a state, it should be noticed that only in Malta there is a constitutionally prevailing religion (Art. 2 of the Maltese Constitution), although there is no formula such as "State Church." In some other states, the percentage of adherents of a given denomination is very high — Catholics in Poland and Orthodox in Cyprus, just like Catholics in Luxembourg and in Ireland — but none of these religions are *de iure* a predominant one. On the contrary, the constitutional provisions of those countries underline the equality of all denominations. However, another comparison is possible — the real social position of the Catholic Church in Poland and in Hungary differs significantly from the position of other churches, just like it is in the case of the Catholic Church in Italy. In Hungary, even the

6 A few titles of volumes could be quoted: European Consortium for Church-State Research No. 8 marriage and religion in europe (1993); no. 9: churches and labour law in the EC countries (1993); no. 10: the legal status of the religious minorities in the countries of the EU (1994); no. 11: le statut constitutionnel des cultes dans le pays de l'union européenne (1995); no. 13, Religions in European Union law (1998).

7 Vol. 17 of the European Consortium: the status of religious confessions of the states applying for membership to the European Union (2002); in this volume contributions relating to: Hungary, Poland, Estonia, Czech Republic, Slovenia, Cyprus, Bulgaria and Turkey — others were missing.

8 Rik Torfs, Preface, 1-9 European Journal for Church and State Research (1994-2002).

9 Code européen droit et religions, (Salvatore Berlingt ed., vol I 2001). It was planned as consisting of 3 volumes for 15 Member States, but maybe will include new Member States in its next volumes.

10 Balázs Schanda, Legislation on church-state relations in Hungary (2002).

11 Das Staat-kirche-verhältnis in den Adalbert-ländern: Erfahrungen und Perspektiven (Hans Hermann Henrix ed., 2002); Peter Erdö. Typen des Verhältnisses zwischen Kirche und Staat in den Beitrittsländern // Österreichisches Archiv für Recht und Religion 2 (2003).

12 Case 53/81, Levin v. Staatssecretaris van Justitie, 1984 E.C.R. 1035.

13 "Catholic church which has public law legal capacity, even if it is in no way comparable to the bodies which form part of the State organisation," Silvio Ferrari, State and Church in Italy, in State and Church in the EU 209, 216 (Gerhard Robbers ed., 2005).

Выняткам ёсьць Каталіцкі Касьцёл, аднак гэты вынятак ня ёсьць агульна вядомым⁵. Цягам мно-
гіх гадоў існавала агульная думка, што систэмы ў іншых краінах-чальцох ЭЗ можна ахаракта-
рызаваць як тыя, што знаходзяцца недзе паміж двума палюсамі: (данскі ці ангельскі) дзяржаўны
касьцёл і французская съвецкасьць (*laïcité*). Але ці ёсьць гэткае палажэнне падобным у новых
краінах-чальцох? Як моцна яно адрозніваецца ад систэмаў у старых краінах-чальцох? Знай-
сьці адказы на гэтае пытаньне ня так лёгка.

Дзякуючы Эўрапейскаму кансорцыюму дасьледаваньню касьцёлу і дзяржавы, існуе досыць
цэнных публікацыяў што да шматлікіх праўных пытаньняў стасункаў касьцёлу і дзяржавы ў пят-
наццаці краінах-чальцох ЭЗ⁶. Аднак толькі некалькі публікацыяў закранаюць сітуацыю ў новых
краінах-чальцох⁷. Пэўныя ўнёскі, пададзеныя як штогадовыя хронікі, былі апублікованыя ў Эўрапейскім часопісе стасункаў касьцёлу і дзяржавы⁸. Іншым фактам ёсьць тое, што пасыль некалькіх
дзесяцігодзьдзяў акупацыі (галоўным чынам савецкае) касьцельнае права ня можа сурэзна раз-
глядацца як адна з галоўных сфераў для акадэмічных дасьледаваньняў. Больш за тое, з прычыны
таго, што мову пэўнае дзяржавы сярод новых краінаў-чальцоў ведаюць галоўным чынам ейныя
грамадзяне, доступ да праўных тэкстаў ёсьць вельмі абмежаваным. Покуль збор нормаў кась-
цельнага права Сальваторэ Бэрлінга (*Salvatore Berlingò*)⁹ уключае том IV, які датычыць новых
краінаў-чальцоў, а адным зь нешматлікіх грунтоўных перакладаў на ангельскую мову ёсьць вы-
даньне пад рэдакцыяй Балаша Шанды (*Balázs Schanda*) вугорскіх нормаў, што рэгулююць ста-
сункі касьцёлу і дзяржавы¹⁰. У дадатак, ёсьць шэраг паасобных артыкулаў, якія адлюстроўваюць
сучасныя праблемы касьцельнага права ў краінах Цэнтральнай і Ўсходняе Эўропы¹¹. Першым
грунтоўным даведнікам наконт усіх чальцоў ЭЗ (і старых, і новых) стала другое выданье кнігі
Герхарда Робэрса (*Gerhard Robbers*) “Касьцёл і дзяржава ў Эўрапейскім Звязе”.

Як можна парайнаць праўнае становішча касьцёлаў і рэлігійных суполак у розных краінах ЭЗ?

Найперш, няма праўнае дэфініцыі касьцёлу ані ў заканадаўстве Эўрапейскіх супольнасцяў, ані
у юрыспрудэнцыі Эўрапейскага Суда Справядлівасці. Эўрапейскі суд распрацаваў уласныя “ка-
мунітарныя” дэфініцыі розных тэрмінаў, як, напрыклад, гэта было з тэрмінам “работнік” (*worker*)¹².
Аднак вызначэнне, чым ёсьць касьцёл альбо рэлігійная суполка ў паасобнай дзяржаве-ўдзель-
ніцы ЭЗ, ёсьць пытаньнем заканадаўства ці юрыспрудэнцыі гэтае краіны. Звычайна вылучаюць
некалькі мадэлі:

- ✓ Касьцёлы і рэлігійныя суполкі як юрыдычныя асобы ў публічным праве (Аўстрыя, Нямеч-
чына, Італія)¹³;
- ✓ Касьцёлы і рэлігійныя суполкі як суб'екты прыватнага права (Эстонія, Францыя, усе кан-
фесіі ў Ангельшчыне за выняткам англіканскага касьцёлу);
- ✓ Касьцёлы як праўныя асобы *sui generis* (Нідэрлянды, Вугоршчына);
- ✓ Асобы, што атрымліваюць сваю правасуб'ектавасць згодна з кананічным правам (Аўст-
рыя, Вугоршчына, Польша).

5 Basdevant-Gaudemet Brigitte. State and Church in France // State and Church in the EU 157, 163 (Gerhard Robbers ed., 2005).

6 Можна працытаваць некалькі назваў тамоў: European Consortium for Church-State Research No. 8 Marriage and religion in Europe (1993); no. 9: Churches and labour law in the EC countries (1993); no. 10: The legal status of the religious minorities in the countries of the EU (1994); no. 11: Le statut constitutionnel des cultes dans le pays de l'union européenne (1995); no. 13, Religions in European Union law (1998).

7 Vol. 17 of the European Consortium: The status of religious confessions of the states applying for membership to the European Union (2002); гэты том зъмяшчае артыкулы наконт Вугоршчыны, Польшчы, Эстоніі, Чэхіі, Славеніі, Кіпру, Баўгарыі і Турэччыны; інфармацыя ў пра іншыя краіны няма.

8 Torfs Rik. Preface. 1—9 European Journal for Church and State Research (1994—2002).

9 Code européen droit et religions, (*Salvatore Berlingò* ed., vol I 2001). Плянавалася, што ён будзе складацца з 3 тамоў і датыкаць 15 краінаў-чальцоў ЭЗ, аднак магчыма будзе зъмяшчаць інфармацыю наконт новых краінаў-уд-
зельніцай у наступных татах.

10 Schanda Balázs. Legislation on church-state relations in Hungary (2002).

11 Das Staat-kirche-verhältnis in den Adalbert-ländern: Erfahrungen und Perspektiven (Hans Hermann Henrix ed., 2002); Erdö Peter. Typen des Verhältnisses zwischen Kirche und Staat in den Beitrittsländern // Österreichisches Archiv für Recht und Religion 2 (2003).

12 Case 53/81, Levin v. Staatssecretaris van Justitie, 1984 E.C.R. 1035.

13 Каталіцкі Касьцёл мае публічна-праўную правасуб'ектавасць, нават калі яна ў жадны спосаб ня можа быць
парайнанай з органамі, зь якіх фармуеца арганізацыя дзяржавы; Ferrari Silvio. State and Church in Italy // State and
Church in the EU 209, 216 (Gerhard Robbers ed., 2005).

Constitutional Court referred to this issue in its judgement¹⁴ stating: "Treating the Churches equally does not exclude taking the actual social roles of the individual Churches into account¹⁵."

Concerning church finances, there is quite a variety of options: in Belgium the clergy is entirely paid from the state budget (Art. 181 of the constitution)¹⁶ and if a local administration of ecclesiastical temporal goods causes deficits, the local municipality is obliged to cover it¹⁷. The opposite situation is present in Portugal, where the State does not finance the religious communities, but the Catholic Church does not pay a single euro to the State — it is not obliged to pay CIT, real-estate tax or other taxes, except for PIT. The provision relating to VAT, resulting from concordates 1940 and 2004, required a special provision due to the communitarian obligations of Portugal¹⁸. In this respect, it legitimated the assumption that the situation in the new Member States must range somewhere between the Belgian and the Portuguese system. Indeed, churches are generally exempted from many taxes, especially real-estates tax, but on the other hand, in some countries they are not allowed to mortgage them¹⁹. Since tax year 1997, the Hungarian law has provided an option that 1% of personal income tax may be donated to a church or religious community, chosen by the taxpayer. Very much like the Spanish or Italian model, if a taxpayer does not decide, this 1% automatically goes to the State budget. In 2004, (tax declarations and return of the year 2003) the same model was launched in Poland. In Estonia churches may be included on the list of non-taxable non-profit-making organisations. Interestingly, in Malta — the only country with a constitutionally prevailing religion — neither the Catholic Church nor any other enjoys any kind of tax exemption²⁰.

A majority of new Member States concluded treaties with the Holy See, called concordat (Poland), Basic Agreement (Slovakia), Agreement (Latvia, Estonia) or having no particular name, being a bundle of agreements devoted to separate questions (Hungary, Lithuania — system similar to the Spanish one). One of the consequences of such an agreement is the civil recognition of confessional marriages, like it is in Latvia, Lithuania, Malta, Poland, Slovakia, Czech Republic (although in the Czech Republic by virtue of a state law, and not concordat). This provision, in Poland was primarily meant for the Catholic Church, but was extended and currently applies to eleven of the major/oldest churches and religious communities. In Hungary, the state does not recognize confessional marriages and entering into one has no effect in civil law²¹, nor does it in the Netherlands. However, in Belgium a priest who celebrates a religious marriage of a couple not married under state law, may be punished²². The Estonian system is similar to the British one: in Estonia it is a priest and not a church or religious community which is authorised by a state; in the United Kingdom a building is important, and not a priest or denomination. On the contrary, until 1989 Orthodox Cypriots could conclude only a religious marriage²³.

As shown above, the models of church-state relations in new Member States are differentiated, but they do not exceed the existing framework of the fifteen (old) Member States. The first part of this paper may be concluded with a quotation from the Bible — which seems to be appropriate if questions relating to churches and religion are discussed: "Is there anything whereof it may be said, See, this is new? It hath been already of old time, which was before us²⁴."

C. Dialogue between the EU and Churches and Non-Confessional Organisations

I. Who is Conducting the Dialogue?

There are a number of open questions concerning the dialogue of the EU with churches and religious communities²⁵. Generally, it is clear who is in charge of this dialogue on both sides. In the European

14 Hungarian Constitutional Court, decision 4/1993 (II.12.) AB.

15 Translation by Balázs Schanda, State and Church in Hungary, in State and Church in the EU 323, 331 (Gerhard Robbers ed., 2005).

16 Torfs Rik, Il finanziamento delle chiese in Belgio in Quaderni Di Diritto e Politica Ecclesiastica 1998/1, 219.

17 Torfs Rik, State and Church in Belgium in State and Church in the EU 9, 14 (Gerhard Robbers ed., 2005).

18 Canas Vitalino, State and Church in Portugal, in State and Church in the EU 439, 459 (Gerhard Robbers ed., 2005).

19 Balodis Ringolds, State and Church in Latvia, in State and Church in the EU 253, 272 (Gerhard Robbers ed., 2005).

20 Bonnici Ugo Mifsud, State and Church in Malta, in State and Church in the EU 347, 359 (Gerhard Robbers ed., 2005).

21 Schanda, *supra* note 15, at 337.

22 Art. 267 of the Belgium Code of Penal Law.

23 Emilianides A., State and Church in Cyprus, in State and Church in the EU 231, 245 (Gerhard Robbers ed., 2005).

24 Ecclesiastes 1:10.

25 Ventura Marco. La laicità dell'unione europea 195 (2001).

Некаторыя краіны ўзгадваюцца ў больш чым адной катэгорыі, што ня ёсьць супярэчлівасцю (напрыклад, у Вугоршчыне касьцёл артымлівае правасуб'ектавасць на падставе касьцельнага права і разглядаецца дзяржавай як юрыдычна асона *sui generis*).

Што да пазыцыі рэлігіі ў дзяржаве, варта адзначыць, што толькі на Мальце ёсьць канстытуцыйна паноўная рэлігія (арт. 2 канстытуцыі Малты), хоць і няма формулы кшталту “дзяржаўны касьцёл”. У шэрагу іншых краінаў, адсотак вернікаў пэўнае канфэсіі вельмі высокі — каталікі ў Польшчы, праваслаўныя на Кіпры, гэтаксама, як каталікі ў Люксэмбургу і ў Ірляндыі — але аніводнае з гэтых веравызнаньняў дэ юре ня ёсьць паноўным. Наадварот, канстытуцыйныя нормы ў гэтых краінах падкрэсліваюць роўнасць усіх веравызнаньняў. Магчымае і іншае парапананье: рэальнаяса сацыяльнае становішча Каталіцкага Касьцёлу ў Польшчы і ў Вугоршчыне значна адрозніваеца ад становішча іншых касьцёлаў, гэтаксама як гэта прайяўляеца і ў выпадку з Каталіцкім Касьцёлам у Італіі. У Вугоршчыне нават канстытуцыйны суд з'яўтартаўся да гэтага пытаньня, адзначаючы ў сваім рашэнні¹⁴: “Роўнае стаўленне да ўсіх касьцёлаў не выключае тое, што рэальнаяса сацыяльная роля паасобных касьцёлаў мае брацца пад увагу”¹⁵.

У пытаньнях фінансаваньня касьцёлу існуе досыць шмат опцыяў. У Бэльгіі сьвятары атрымліваюць гроши ў дзяржаўнага бюджэту (арт. 181 канстытуцыі)¹⁶. Калі мясцовая адміністрацыя касьцельных съвецкіх маёмасцяў мае дэфіцыт сродкаў, лякальнае самакіраваньне мусіць сплаціць гэтыя выдаткі¹⁷. Адвартная ситуацыя назіраецца ў Партугаліі, дзе дзяржава не фінансуе рэлігійныя суполкі. У сваю чаргу Каталіцкі Касьцёл ня сплачвае ані эўра дзяржаве: Касьцёл не забавязаны сплачваць падатак з прыбылку кампаніяў, падатак на нерухому маёмасць і іншыя падаткі за выняткам падаходнага падатку. Умовы сплаты падатку на дададзеную вартасць, якія вынікаюць з канкардатаў 1940 і 2004 рокаў, вымагаюць адмысловага забесьпячэння з прычыны камунітарных забавязальніцтваў Партугаліі¹⁸. У гэтым звязку досыць абгрунтаваным ёсьць зыходнае меркаванье, што ситуацыя ў новых краінах-чальцох ЭЗ мае быць у дыяпазоне паміж бэльгійскаю і партугальскай систэмамі. Насамрэч, касьцёлы звычайна вызваленыя ад шматлікіх падаткаў, найперш ад падатку на нерухому маёмасць, але, зь іншага боку, у паасобных краінах яны ня могуць гэту маёмасць закладаць¹⁹. Ад 1997 р. права ў Вугоршчыне забясьпечвае опцыю, калі 1% ад падаходнага падатку можа быць сплачаны на выбар падаткаплатніка на карысць касьцёлу альбо рэлігійнае суполкі. Вельмі падобныя тут гішпанскія ці італьянская мадэлі: калі падаткаплатнік не вырашае сам, гэты 1% аўтаматычна накіроўваецца ў дзяржаўны бюджет. У 2004 р. такая самая мадэль пачала дзейнічаць у Польшчы (падатковая дэклярацыя і прыбылкі з 2003 року). У Эстоніі касьцёлы могуць быць уключаныя ў съпіс некамэрцыйных арганізаціяў, што не абкладаюцца падаткамі. Цікавы факт, што на Мальце (адзіная краіна, дзе ёсьць канстытуцыйна панаўальная рэлігія) ані Каталіцкі, ані які іншы касьцёлы ня маюць права на якую-кольків палёгку ў сплаце падаткаў²⁰.

Большасць новых краінаў-чальцоў заключыла дамовы з Святым Пасадам, якія маюць назовы Канкардат (з Польшчай), Падставовае пагадненьне (Славаччына), Пагадненьне (Латвія, Эстонія) альбо пэўнага назову ня маюць і ёсьць нізкаю пагадненьня, што прысьвечаны паасобным пытаньням (Вугоршчына, Летувіа — систэма падобная да гішпанскай). Адным з наступстваў памянёных пагадненій сталася цывільнае прызнаньне касьцельных шлюбаў, як гэта робіцца ў Латвіі, Летувіе, Мальце, Польшчы, Славаччыне, Чэхіі (хоць у Чэхіі гэта адбываецца на падставе дзяржаўнага заканадаўства, а не канкардату). Гэтая норма ў Польшчы прадугледжвалася найперш для Каталіцкага касьцёлу, але ў далейшым была пашыраная і зараз датычыць 11 найбольшых/найстарэйшых Касьцёлаў і рэлігійных суполак. У Вугоршчыне дзяржава не прызнае касьцельных шлюбаў, і пабраньне касьцельным шлюбам ня мае аніякае цывільна-праўнае моцы²¹. Гэтаксама ёсьць у Нідэрляндах. У сваю чаргу ў Бэльгіі сьвятары, што цэлебруе касьцельны шлюб пары, якая не пабралася ў адпаведнасці з дзяржаўным заканадаўствам, можа панесці пакараньне²². Эстонская систэма нагадвае брытанскую. У Эстоніі менавіта сьвятары, а не касьцёл ці рэлігійная суполка, якая аўтары-

14 Hungarian Constitutional Court, decision 4/1993 (II.12.) AB.

15 Пераклад Балаша Шанды. State and Church in Hungary // State and Church in the EU 323, 331 (Gerhard Robbers ed., 2005).

16 Torfs Rik. Il finanziamento delle chiese in Belgio // Quaderni Di Diritto e Politica Ecclesiastica 1998/1, 219.

17 Torfs Rik. State and Church in Belgium // State and Church in the EU 9, 14 (Gerhard Robbers ed., 2005).

18 Canas Vitalino. State and Church in Portugal // State and Church in the EU 439, 459 (Gerhard Robbers ed., 2005).

19 Balodis Ringolds. State and Church in Latvia // State and Church in the EU 253, 272 (Gerhard Robbers ed., 2005).

20 Bonnici Ugo Mifsud. State and Church in Malta // State and Church in the EU 347, 359 (Gerhard Robbers ed., 2005).

21 Schanda. Supra note 15, at 337.

22 Аprt. 267 Кодексу кримінальнага права Бэльгіі.

Commission there is a team called Bureau of European Policy Advisors (BEPA)²⁶, previously called Forward Studies Unit (FSU, 1992-2000) and Group of Policy Advisers (GOPA, 2000-2004). One of those advisers, Dr. Michael Weninger, is responsible for a field described as "Dialogue with Religions, Churches and Humanisms; Relationships with Non-Applicant Neighbouring States in Eastern Europe; South-East Europe, including Turkey." Under the Prodi Commission his tasks were described in a narrower way as dialogue with religions, churches and humanism²⁷. The website does not provide too many clues about activities of BEPA, stating merely: "In the political area the main items covered are, amongst others, external relations, EU institutional issues, trends in public opinion, trends in EU political forces, emerging actors in the world, dialogue with communities of faith and conviction." Hopefully, this page is under construction but there is no sign indicating it is. The still accessible website of GOPA lists meetings of Dr. Weninger with churches and religions. However, the most recent meeting was supposed to be held in March 2004. For over eighteen months there has been no update of this site.

Churches and religious communities established diversified umbrella-organisations and special offices in order to have a representation towards the EU institutions. Two of the most important players are COMECE (Commission of Bishops' Conference of the EC) and CEC-KEK (Conference of European Churches). The first one represents the Catholic Church, the second one represents over 120 non-Catholic churches in Europe, which means that it unites different Protestant and Orthodox churches. There are other organisations (offices, entities), *inter alia* the Muslim Council for Cooperation in Europe and the Conference of European Rabbis²⁸. Some other entities like Caritas Europa, Eurodiaconia, and Evangelische Kirche in Deutschland created their own offices²⁹. Before their dialogue with the Commission will be discussed, as an example some basic data about structures and scopes of COMECE and CEC-KEK should be provided.

COMECE was founded in 1980 following a wish of Holy Father John Paul II. Every bishops' conference in the EU-Member State delegates its one member to COMECE. Currently, it consists of twenty-one members. The number twenty-one and not the expected twenty-five can be explained due to the fact, that the structure of the Catholic Church does not necessarily mirror the state borders. There is only one bishops' conference for Denmark, Finland and Sweden, but there is a common conference of England and Wales and separately of Scotland. Another question is Cyprus, with its bishop residing in Jerusalem. This is an interesting case because it is the first Member State of the EU with a bishop residing outside the borders of the EU. CEC-KEK — Conference of European Churches consists of 126 non-Catholic churches from almost all states in Europe. To be exact, even some catholic churches which do not recognise the Pope as its head — as it is in case of Polish Catholic Church³⁰ — are members of CEC-KEK. In order to improve the co-operation and contacts with the EC-institutions, the six major organisations established an advisory body of the initiative "Soul for Europe," consisting of twelve representatives — two representatives of each: COMECE, CEC-KEK, Orthodox Liaison Office, Muslim Council for Cooperation in Europe, Conference of European Rabbis, European Humanist Federation³¹. Interestingly, works of this initiative have been led for nine years by Humanist, Mr Claude Wachtelaer³². "Soul for Europe" was advising how to distribute money for different religious and ecumenic projects, which were covered from the budget heading 15 06 01 03 (the full and official name of this headline is: Grants to help cover the permanent work programme of a body which pursues an aim of general European interest in the field of active European citizenship or an objective forming part of the European Union's activities in this area).

COMECE, CEC-KEK and other religious institutions observe the work of European institutions and prepare different documents and statements. It would take too much space to mention all of them, so just to name the priorities of their work: human rights, migration, bio-ethic, civic society, education, legal affairs. They issue different publications: "La construction européenne et les institutions religieuses", "L'euro et l'Europe", "Responsabilité de l'Europe pour le développement mondial: marchés et institutions après Seattle" (all by COMECE), and some interesting analysis, e.g. "The European Convention," edited by COMECE, CEC-KEK, EKD. Almost all organisations issued statements referring to EU-enlargement

26 http://www.europa.eu.int/comm/dgs/policy_advisers/team/index_en.htm.

27 More information available at http://www.europa.eu.int/comm/dgs/policy_advisers/index_en.htm.

28 More information available at <http://www.cer-online.org>.

29 Michał Rynkowski. Status prawy kościołów i związków wyznaniowych w Unii Europejskiej 149 (2004).

30 Church founded by Polish emigrants in the USA in the 19th century, does not recognise the Pope as Head of the Church.

31 <http://www.humanism.be/new/english/1-1-ehf.htm>.

32 A Soul for Europe, Final Annual Report: Ethics and Spirituality 2 (2004).

заваная дзяржавай. У Вялікай Брытаніі істотным ёсьць будынак, а не съвтар ці канфесія. У сваю чаргу праваслаўныя кіпрыёты да 1989 р. маглі брацца адно царкоўнымі шлюбамі²³.

Як паказана вышэй, мадэлі касьцельна-дзяржаўных стасункаў у новых краінах-чальцох значна міжсобку розніца, але не сягаюць за межы, што існуюць у 15 старых дзяржавах ЭЗ. Першая частка гэтага артыкулу можа быць завершаная цытатаю з Бібліі, якая, здаецца, пасуе да дыскусіі ў пытаньнях касьцёлу і рэлігіі: “Бывае такое, пра што людзі кажуць: “Дзівіся, вось гэта новае”; але яно ўжо было спрадвеку, да нас”²⁴.

С. Дыялёт паміж ЭЗ і касьцёламі ды неканфесійнымі арганізацыямі

I. Хто ажыцьцяўляе дыялёт?

Існуе шэраг навырашаных пытаньняў што да дыялёту паміж ЭЗ і касьцёламі ды рэлігійнымі суполкамі²⁵. Наагул, ясна, што адказвае за гэткі дыялёт з абодвух бакоў. У Эўрапейскай Камісіі ёсьць група, што называеца Бюро дарадцаў у эўрапейскай палітыцы (ВЕРА)²⁶. Раней яна мела назовы: Адзінка перспектывных даследаваньняў (FSU, 1992—2000) і Група палітычных дарадцаў (GOPA, 2000—2004). Адзін з гэтых дарадцаў, др. Міхаэль Вэнінгер (Michael Weninger), адказвае за сферу, акрэсленую як “Дыялёт з рэлігіямі, касьцёламі і гуманістамі; стасункі з суседнімі краінамі ўсходняе Эўропы, што не прэтэндуе на чалецтва ў ЭЗ, ды з паўднёва-ўсходню Эўропай (улучна з Турэччынай)”. За часамі камісіі пад кіраўніцтвам Продзі ягоную дзеяньніцу можна было б апісаць як шчыльнейшы дыялёт рэлігіямі, касьцёламі і гуманістамі²⁷. Уэб-сторонка ВЕРА не забясьпечвае ўсебаковым інфармацыямі што да дзеяньніці гэтага бюро, фармулюючы адно: “У палітычнай сферы сярод іншых галоўнымі пытаньнямі, якія датычаць дзеяньніці ВЕРА, ёсьць замежная стасункі, інстытуцыйныя пытаньні Звязу, трэнды ў грамадзкай думцы, тэндэнцыі ў палітычных сілах ЭЗ, новыя акторы на ўсясьветнай арэне, дыялёт з рэлігіямі і перакананьнямі”. Магчыма, што гэтая сторонка знаходзіцца ў разбудове, але на тое няма пэўных сыгналуў. Усё яшчэ даступная ўэб-сторонка GOPA зъмяшчае сьліс сустрэчаў д-ра Вэнінгера з прадстаўнікамі ад касьцёлаў і рэлігій. Аднак, найноўшыя з памянёных там сустрэчаў мелі адбыцца ў сакавіку 2004 р. На сайце GOPA не было аднаўленняў цягам больш як 18 месяцаў.

Касьцёлы і рэлігійныя суполкі стварылі рознага кшталту арганізацыі-парасоны і спэцыяльныя офісы з мэтай мець прадстаўнікоў у эўрапейскіх інстытуцыях. Найбольш істотнымі гульцамі тут ёсьць СОМЕСЕ (Камісія канфэрэнцыі біскупau Эўрапейскіх Супольнасцяў) і СЕС-КЕК (Канфэрэнцыя эўрапейскіх касьцёлаў). Першая зь іх ёсьць рэпрэзэнтантам ад Каталіцкага Касьцёлу, а другая — прадстаўніком ад больш за 120 некаталіцкіх касьцёлаў у Эўропе (такім чынам, яна задзіночвае розныя пратэстанцкія і Праваслаўную цэрквы). Існуюць і іншыя арганізацыі (управы, юрыдычныя асобы). Сярод іх Мусульманская рада ў кааперацыі ў Эўропе і Канфэрэнцыя эўрапейскіх рабінаў²⁸. Некаторыя суб'екты, сярод якіх Caritas Europa, Eurodiaconia і Эвангельскі Касьцёл Нямеччыны (Evangelische Kirche in Deutschland, EKD) стварылі свае ўласныя прадстаўніцтвы²⁹. Перад тым, як разгледзець іх дыялёт з Камісіяй, варта прывесці шэраг падставовых дадзеных наkonту структуры і сферу дзеяньніці СОМЕСЕ і СЕС-КЕК.

СОМЕСЕ была заснаваная ў 1980 р., стаўшыся ажыцьцяўленнем пажаданьня Святога Айца Яна Паўла II. Кожная канфэрэнцыя біскупau ў Эўропе дэлегуе аднаго свайго чальца ў СОМЕСЕ. На гэты час яна складаецца з 21 чальца. Колькасць 21, а не чаканыя 25, тлумачыцца тым, што структура Каталіцкага Касьцёлу не заўсёды адпавядае дзяржаўным межам. Для Даніі, Фінляндыі і Швэцыі дзеяньнічae адзінай канфэрэнцыяй біскупau. Для Ангельшчыны і Валіі канфэрэнцыя біскупau таксама ёсьць агульной, у той час як Шкотыя мае сваю ўласную. Іншае пытаньне Кіп, чый біскуп знаходзіцца ў Ерусаліме. Сытуацыя з Кіпрам цікавая менавіта тым, што гэта першая краіна-ўдзельніца ЭЗ, біскуп якой жыве па-за межамі Звязу. СЕС-КЕК — Канфэрэнцыя эўрапейскіх касьцёлаў — складаецца з 126 некаталіцкіх касьцёлаў з амаль усіх краінаў Эўропы. Калі быць больш дакладным, шэраг каталіцкіх касьцёлаў, што не прызнаюць Папу сваім ачольнікам (напрыклад, Польскі Каталіцкі Касьцёл³⁰),

23 Emilianides A. State and Church in Cyprus // State and Church in the EU 231, 245 (Gerhard Robbers ed., 2005).

24 Кніга Эклезіяста 1:10.

25 Ventura Marco. La laicità dell'unione europea 195 (2001).

26 http://www.europa.eu.int/comm/dgs/policy_advisers/team/index_en.htm.

27 Больш інфармацыі: http://www.europa.eu.int/comm/dgs/policy_advisers/index_en.htm.

28 Больш інфармацыі: <http://www.cer-online.org>.

29 Rynkowski Michał. Status prawny kościołów i związków wyznaniowych w Unii Europejskiej 149 (2004).

30 Касьцёл, заснаваны польскімі эмігрантамі ў ЗША ў 19 ст., які не ўважае Рымскага Пантэнфіка за свайго ачольніка.

or elections to the EP in 2004; COMECE regularly updates its homepage, providing news and comments on current events³³.

II. A Dialogue — What Should be the Content?

Representatives of all churches and religious communities contact BEPA and Dr. Weninger on more or less a regular basis. However, since the EU respects all denominations equally, the organisation of humanists and very small religious groups are received by Dr. Weninger in the same manner. Moreover, since there is no definition of 'sect'³⁴ some "new religious movements" are present during meetings, even those concerning combating illegal activities of sects. There is no legal reason for not inviting them, but their presence seems to be inappropriate. The European Commission is a hostage of the "political correctness" just like the European Parliament was a few years ago, when it issued on 29 February 1996 a resolution on sects.³⁵ The EP refrained from naming this sect, even when reminded of the "recent events in France," during which sixteen persons, among them three children, were killed on 23 December 1995.

The meetings with Dr. Weninger are of purely consultative character, no decisions are being taken. Should this change one day, a special procedure — kind of qualified majority — should be launched for the representatives of COMECE and CEC-KEK. According to the newest statistics, among European citizens, 55% declare their affiliation to the Catholic Church, 13.4% are Protestants, 6.7% Anglicans, 3.1% Orthodox, 2.9% Muslims³⁶. Taking into account, that CEC-KEK unites Protestants, Anglicans and Orthodox, it represents some 23% of Europeans. COMECE and CEC-KEK have the strongest positions, but if they had — hypothetically — only two votes, that would be a clear disadvantage in comparison with numerous split-up free churches and new religious movements.

Another important question is what can or should be a content of co-operation and dialogue between the EU and churches. The collection of the EU/EC legal acts referring to churches and religious communities³⁷ show that there are a variety of fields, being of interest both for churches and the EU, including free movement of persons, trade mark law, banking, slaughter, custom law, etc. In this context another question may rise: is there any chance or any need for the concordat between the EU and the Holy See?

III. Is a Concordat Possible? Is it Needed?

The lacking legal personality of the EU was finally granted in the constitutional treaty, but even without the constitutional treaty, it could be the EC concluding an international treaty. No doubts that the Holy See is a subject of international law, so there are legal preconditions for such an agreement. The fact that many Member States have already concluded concordats (not necessarily under this specific name) with the Holy See, show an additional agreement on the EU-level would not be a problem. The German Länder concluded treaties with the Holy See despite Reichskonkordat of 1933 on the federal level. An important remark is that the content of an EU-concordat should differ from those with the Member States, in order not to repeat or not to overlap. Therefore, another follow-up question arises: what should/could be a content of a concordat, in order not to repeat the "national" concordats?

M. Kalbusch listed in his dissertation³⁸ some areas which would be of interest for both sides. However, his proposals were not really appealing: environmental issues, trade with less developed countries, protection of rights of employees. In my personal opinion, it seems that only two questions would be legitimated in the concordat: religious education in so-called "European schools" and religious service in the European militaries unit — once they will be functioning. Apparently, question of a concordat will

33 Available at <http://www.comece.org>.

34 Michał Rynkowski, Freedom of Religion in the European Union, in *The Emerging Constitutional Law of the European Union* 71, 82 (Adam Bodnar et al. eds., 2003).

35 18.3.1996 O.J. (C 78) 31.

36 0.3 % are Jews, 18.25 % other denomination and persons not belonging to a denomination, see Gerhard Robbers, State and Church in the EU, in *State and Church in the EU* 577, 578 (Gerhard Robbers ed., 2005).

37 Gerhard Robbers, religion-related norms in European Union law (August 2, 2005), available at <http://www.uni-trier.de/~ievr/EUreligionlaw/>.

38 Kalbusch Marco, *Rechtliche Beziehungen zwischen der Katholischen Kirche und der Europäischen Union* (Dissertation zur Erlangung des Lizentiats im kanonischen Recht, vorgelegt von Marco Kalbusch, Promotor: Prof. Dr. Rik Torfs, Faculteit Kerkelijk Recht, Katholieke Universiteit Leuven, 1999).

уваходзяць у склад СЕС-КЕК. З мэтай палепшыць супрацу і контакты з інстытуцыямі Эўрапейскіх Супольнасьцяў 6 галоўных арганізацыяў заснавалі кансультатыўны орган ініцыятывы “Душа для Эўропы” (“Soul for Europe”), што складаецца з 12 чальцоў (на 2 ад кожнай арганізацыі) СОМЕСЕ, СЕС-КЕК, Праваслаўнага камітэту сувязі (Orthodox Liaison Office), Мусульманскай рады ў кааперацыі ў Эўропе, Канфэрэнцыі эўрапейскіх рабінаў, Эўрапейскай федэрацыі гуманістуў (European Humanist Federation)³¹. Цікава, што працу гэтае ініцыятывы цягам 9 гадоў ачолываў гуманіст Клод Вахтэлер (Claude Wachtelaer)³². “Душа для Эўропы” была дарадцам у тым, як распаўсюдзіць гроши на розныя рэлігійныя і экумэнічныя праекты, якія паходзілі з бюджетнага загалоўку 15 06 01 03 (поўнае і афіцыйнае імя гэтага загалоўку: гранты дзеля пакрыцця сталае працоўнае праграмы органу, які мае сваёй мэтай агульны эўрапейскі інтэрэс у сфэры актыўнага эўрапейскага грамадзянства ці задачы, што ствараюць частку дзеяньня ў Эўрапейскага Звязу ў гэтай галіне).

СОМЕСЕ, СЕС-КЕК ды іншыя рэлігійныя структуры назіраюць за працай эўрапейскіх інстытуцыяў і рыхтуюць рознага кшталту дакументы і дэкларацыі. Пералік іх усіх зойме зашмат часу, таму варта пералічыць толькі сфэры іх дзеяньніці: права чалавека, міграцыя, біяэтыка, грамадзянская супольнасьць, адукацыя, праўныя пытанні. Яны выдаюць шэраг публікацыяў: “La construction européenne et les institutions religieuses”, “L’euro et l’Europe”, “Responsabilité de l’Europe pour le développement mondial: marchés et institutions après Seattle” (усе СОМЕСЕ), некалькі цікавых аналізаў, напрыклад, “The European Convention”, рэдагаваны СОМЕСЕ, СЕС-КЕК і ЕКД. Амаль усе арганізацыі апубліковалі заявы што да пашырэння Эўрапейскага Звязу ці выбараў у 2004 г. у Эўрапейскі Парламент. СОМЕСЕ рэгулярна аднаўляе свой Інтэрнэт-сайт, дзе зъмяшчае навіны і камэнтары наконт апошніх падзеяў³³.

II. Дыялёг — што мае быць зъместам?

Рэпрэзэнтанты ад усіх касьцёлаў і рэлігійных супольнасьцяў кантактуюць зь ВЕРА і д-рам Вэнінгерам на больш-менш рэгулярнай падставе. Аднак паколькі Эўразьвязь ставіцца да ўсіх канфесіяў аднолькава, арганізацыі гуманістуў і вельмі малыя рэлігійныя суполкі др. Вэнінгер выслушоўвае ў такім самым манэры. Больш за тое, паколькі няма дэфініцыі “секта”³⁴, некаторыя “новыя рэлігійныя рухі” прысутнічаюць у часе сустрэчаў, нават тых, што датычаць барацьбы зь нелегальнай дзеяньніцю сектаў. Не існуе праўнае прычыны, каб іх не запрашаць, але іх прысутніцца падаецца немэтазгоднай. Эўрапейская Камісія ёсьць закладнікам “палітычнае карэктнасьці” ў той самай ступені як і Эўрапейскі Парламент некалькі гадоў таму, калі той 29 лютага 1996 р. прыняў рэзалюцыю аб сектах³⁵. Эўрапарламэнт устрymаўся ад таго, каб называць іх сектамі, нават калі згадваў “нядайнія падзеі ў Францыі”, у часе якіх 23 снежня 1995 р. 16 асобаў (у тым ліку 3 дзяцей) былі забітыя.

Сустрэчы з д-рам Вэнінгерам маюць выключна кансультатыўны характар. Рашэнні на іх не прымаюцца. Калі б аднойчы гэта зъмянілася, спэцыяльная працэдура — накшталт кваліфікаванае большасці — мела бы быць распрацаваная для прадстаўнікоў ад СОМЕСЕ і СЕС-КЕК. Згодна з апошнімі статыстычнымі дадзенымі, 55% эўрапейскіх грамадзянаў дэкларуюць сваю прыналежнасьць да Каталіцкага Касьцёлу, 13,4% — да пратэстантаў, 6,7% — да англіканцаў, 3,1% — да праваслаўных, 2,9% — да мусульманаў³⁶. Беручы пад увагу, што СЕС-КЕК аб'ядноўвае пратэстантаў, англіканцаў ды праваслаўных, можна зрабіць высьнову, што гэтая арганізацыя рэпрэзэнтуе каля 23% эўрапейцаў. СОМЕСЕ і СЕС-КЕК маюць наймацнейшыя пазыцыі, але калі б гіпатэтычна яны мелі толькі 2 галасы, такая сітуацыя сталася б відавочна стратнай у парыўнаньні з шматлікімі расколенімі касьцёламі і новымі рэлігійнымі рухамі.

Іншым істотным пытаннем ёсьць: што можа ці мае быць зъместам супрацы і дыялёгу паміж Эўразьвязам і касьцёламі. Збор праўных актаў ЭЗ/ЭС што да касьцёлаў і рэлігійных супольнасьцяў³⁷ паказвае, што існуе мнóstva пытанняў, якія складаюць сферу інтэрэсаў і для

31 <http://www.humanism.be/new/english/1-1-ehf.htm>

32 A Soul for Europe. Final Annual Report: Ethics and Spirituality 2 (2004).

33 Гл.: <http://www.comece.org>.

34 Michał Rynkowski. Freedom of Religion in the European Union // The Emerging Constitutional Law of the European Union 71, 82 (Adam Bodnar et al. eds., 2003).

35 18.3.1996 O.J. (C 78) 31.

36 0,3% складаюць юдэі, 18,25% іншыя канфесіі і асобы, што не належаць да нейкага веравызнаньня. Гл.: Robbers Gerhard. State and Church in the EU // State and Church in the EU 577, 578 (Gerhard Robbers ed., 2005).

37 Robbers Gerhard. Religion-related norms in European Union law (August 2, 2005). Даствальная на <http://www.uni-trier.de/~ievr/EUreligionlaw/>.

not turn out in legislative works in the foreseeable future. In connection with those issues, there is a perpetual question of equality: if the EU/EC concludes an international treaty with the Holy See (being international representation of the Catholic Church), what would be the legal basis for agreements with other denominations? Gerhard Robbers suggested that Art. 282 or 308 TEC could be used as a basis. However, the ECJ underlined in its opinion 2/94 that Art. 308 should not be used for the widening of the EC-powers.

D. Conclusions and Outlook

Despite the new constitutional provision on an open, transparent and regular dialogue with churches, the situation is actually not that optimistic. Representatives of religious bodies admit that only J. Delors was really interested in the co-operation with them. His successors continued his work but did not add any new impulse. The financial support got more and more limited (recently reduced to 40 000 euro per year), and new administrative requirements had to be fulfilled. The advisory body of the initiative "Soul for Europe" had to become an association according to Belgium law in 2004³⁹. The Commission signed a financial programme for 2004 on 14 October 2004, but the first portion of a grant arrived on 29 November⁴⁰. During the official conference of the "Soul for Europe" that is traditionally held once a year in November, due to the change of Commission, there were neither rooms nor interpreters available, which made this international session very difficult. As a response to those actions of the Commission, the General Assembly decided to dissolve the associations. The co-ordinator of initiative, Ms. Win Burton, concluded in her final annual report (2004) that "the relations have been practically only administrative, even with the GOPA (...) there has been no dialogue as such."

Hopefully an introduction of a provision on dialogue with churches will not coincide with the end of the dialogue that has been so far more or less successfully maintained.

39 A Soul for Europe, Final Annual Report: Ethics and Spirituality (2004) *supra* note 32, at 4.

40 Id.

Э3, і для касьцёлаў. Сюды ўваходзяць свабодны рух асобаў, права гандлёвых марак, банкаўская справа, забойства жывёлаў, мытнае права і г.д. У гэтым кантэксце паўстае іншае пытанье: ці ёсьць нейкі шанец ці нейкая патрэба ў канкардаце паміж Э3 і Святым Пасадам?

III. Ці магчымы канкардат? Ці ён патрэбны?

Праблема браку правасуб'ектавасці Эўразьвязу была нарэшце вырашаная ў праекце Канстытуцыі Э3. Аднак нават без канстытуцыйнае дамовы міжнародныя дамовы можна было бы заключаць ад імя Эўрапейскіх Супольнасцяў. Без сумневаў, Святы Пасад ёсьць суб'ектам міжнароднага права, і, такім чынам, паўстаюць праўныя перадумовы дзеля заключэння такога пагаднення. Той факт, што шмат краінаў-чальцоў ужо заключылі канкардаты (не абавязкова менавіта пад гэтым назовам) з Ватыканам, паказвае, што дадатковое пагадненне на ўзроўні Эўрапейскага Звязу ня створыць якой-кольве праўлемы. Німецкія землі (*Länder*) заключалі дамовы з Святым Пасадам, нягледзячы на наяўнасць на фэдэральным узроўні Райхсконкардату (*Reichskonkordat*) ад 1933 р. Істотнаю заўвагай ёсьць тое, што зъмест канкардату з Эўразьвязам мае адрознівацца ад дамоваў з паасобнымі краінамі-чальцамі. Гэтым можна ўнікнуць паўтораў ці накладанняў зъместу. Такім чынам, у гэтым звязку паўстае чартгавое пытанье: што мае/можа быць зъместам канкардату, каб не паўтараць “нацыянальных” канкардатаў?

М. Калбуш (Kalbusch) у сваёй дысэртациі³⁸ пералічвае шэраг сфер, якія маглі бы складаць інтарэс для абодвух бакоў. Аднак, ягоныя прапановы з большага застаюцца нявыкарыстанымі: праўлемы аховы навакольнага асяродзьдзя, гандаль з найменш разывітымі краінамі, ахова правоў працоўных. На маю ўласную думку, ёсьць толькі два пытанні, якія б мог легітымізаваць канкардат: рэлігійная адукцыя ў так званых “эўрапейскіх школах” і рэлігійная служба ў эўрапейскіх вайсковых адзінках — як толькі яны пачнуць функцыянаваць. Падаецца, што пытанне наконт канкардату ня вынікне ў заканадаўчую працу ў бліжэйшай будучыні. У звязку з гэтымі пытаннямі паўстае бясконцае пытанне роўнасці: калі Э3/ЭС заключае міжнародную дамову з Ватыканам (які ёсьць міжнародным прадстаўніцтвам Каталіцкага Касьцёлу), што станецца праўнай падставай для дамоваў зь іншымі канфесіямі? Герхард Робэрс (Gerhard Robbers) мяркуе, што арт. 282 і 308 Дамовы аб Эўрапейскіх Супольнасцях могуць быць скарыстанныя ў якасці такога базісу. Аднак Эўрапейскі Суд Справядлівасці падкрэслівае ў сваім заключэнні 2/94, што арт. 308 Дамовы ня мусіць выкарыстоўвацца дзеля пашырэння паўнамоцтваў Супольнасцяў.

D. Падсумаванье і пэрспэктывы

Нягледзячы на новыя канстытуцыйныя палажэнні наконт адкрытага, празрыстага і рэгулярнага дыялёгу з касьцёламі, рэальная сітуацыя не выглядае гэтак аптымістична. Прадстаўнікі ад рэлігійных структур аўтаматyczнай адзначаюць, што толькі Ж. Дэлор (J. Delors) быў насамрэч зацікаўлены ў супрацы зь імі. Ягоныя нашчадкі працягнулі яго працу, аднак не дадалі ў яе жаднага новага імпульсу. Фінансавая падтрымка становілася ўсё больш і больш абмежаванай (нядайна зъменышлася да 40 000 эўра штороку). У сваю чаргу новыя адміністрацыйныя патрабаванні мусілі выконвацца. Дарадчы орган ініцыятывы “Душа для Эўропы” мусіў у 2004 р. згодна з бэльгійскім правам стацца асацыяцыяй³⁹. Камісія падпісала фінансавую праграму на 2004 рок 14 кастрычніка 2004, але першая частка гранту была атрыманая толькі 29 лістапада⁴⁰. У часе афіцыйнае канфэрэнцыі “Душки для Эўропы”, якая традыцыйна адбываецца раз на год у лістападзе, з прычыны зъменай у Камісіі не было ані пакояў, ані перакладнікаў, што значна ўскладніла працу гэтае міжнароднае сэсіі. У адказ на гэткія заходы Камісія Генэральная Асамблея вырашила ліквідаваць аўяднаныні. Каардынаторка ініцыятывы, спн. Він Бёртан (Win Burton), у выніковай штогадовай справаздачы (2004) падсумавала, што “стасункі адбываліся практычна выключна як адміністрацыйныя, нават з GOPA (...) практычна не было дыялёгу як такога”.

Застаецца спадзявацца, што зъяўленыне палажэнні пра дыялёг з касьцёламі не супадзе з канцом дыялёгу, што быў больш ці менш паспяхова да гэтага часу наладжаны.

38 Kalbusch Marco. Rechtliche Beziehungen zwischen der Katholischen Kirche und der Europäischen Union (Dissertation zur Erlangung des Lizentiats im kanonischen Recht, vorgelegt von Marco Kalbusch, Promotor: Prof. Dr. Rik Torfs, Faculteit Kerkelijk Recht, Katholieke Universiteit Leuven, 1999).

39 A Soul for Europe. Final Annual Report: Ethics and Spirituality (2004) *supra* note 32, at 4.

40 Тамсама.